

Д - р Ј а н е К о ц а б а ш и ј а

К О Ј Е

Г

Р

А

Д

О

Словенски и грчки извори на податоци

Податоците за животот и дејноста на Димитар Златанов се мошне скудни. Во литературата од преродбенскиот период се среќаваат малку податоци за него. Цитирајќи еден напис од солунскиот дописник на в. „Право“ од 1873 година, бугарскиот византолог Иван Снегаров во својата книга *Солун во бугарската духовна култура*, од 1937 година, патем го споменува и солунскиот протопсалт Димитриј „Булгарски“. Засега тоа е првата пишана трага во една словенска книга за Димитар Златанов-Градоборски. Првиот поопширен текст кој досега претставуваше и основен извор на податоци за сите подоцнежни навраќања на бугарските и на македонските музиколози на Градоборски е статијата на Христо Шалдев - *Димитар Златанов Градоборчејшо*, објавена во 1939 г. Во следната 1940 година, користејќи го овој извор, во својот Учебник по црковно пеење, пловдивскиот учител Мирчо М. Богов дава основни податоци за животот и музичката дејност на Димитар Златанов - Градоборски. Дваесетина години подоцна бугарскиот византолог со потекло од Македонија Петар Динев, ја напиша студијата *Прочуени ѝевци Бугари*, во којашто соодветен простор му посветува и на Димитар Златанов. Во македонската музичка наука единствениот текст за Градоборски го објави Драгослав Ортаков во списанието *Македонска музика* број 3, во 1981 година.

Не се побројни и грчките извори на податоци за животот и музичката дејност на Димитар Златанов - Градоборски. Иако станува збор за сосема кратки информации, тие содржат важни податоци за Градоборски, со кои донекаде се расветлува неговиот живоген паг и музичката дејност. Најстар извор претставува книгата на цариградскиот историчар Георгиос Пападопулос *Прилози кон истражувањето на црковната музика* од 1890 година, кој го цитираат современите грчки византолози: Антониос Е. Алигизакис, Олимпија Н. Толика, и Георгиос И. Хаситеодорос.

По неодамнешното пронаоѓање на неговиот музички зборник на грчки јазик *Прирачник за ѝсалѝ*, печатен во 1886 година во Солун, во којшто се наоѓаат повеќе десетици негови творби, како и адаптирани, скратени и толкувани композиции од други автори, Димитар Златанов - Градоборски се потврди како еден од значајните претставници на источното црковно пеење од XIX век.

Б О Р С К И

Епизоди од животот

Димитар Златанов – Градоборски е роден во големото македонско село Градобор (гр. Πενταλόφος), солунско, некаде кон крајот на XVIII, или на самиот почеток на XIX век. Основно образование добил на грчки јазик во своето родно место. Од најрана возраст малиот Димитар започнал да пее во локалната црква, каде што, благодарение на музикалноста и на необично убавиот глас, го совладал црквното пеене до совршенство. Подоцна, кога почувствувал дека е добро подготвен како црквен пеач, одлучил да замине за Солун, каде што по положениот приемен испит бил поставен за протопсалт на катедралната црква. Се споменува дека бил пеач во црквите Св. Никола, Св. Атанасиј и Св. Мина, последнава еден подолг период била позната како црква на солунските Македонци. Верниците се восхитувале од неговиот глас, а љубителите на убавото црквено пеене доаѓале од сите страни на градот за да го слушаат. Набргу станал познат и надвор од Солун и често бил канет и во други градови, да учествува во архиерејски црквени служби. Неговата слава на голем псалт од Македонија се проширила на поширокиот балкански простор. (П. Динев)

Свесен за своите несекојдневни музички и гласовни потенцијали, Димитар Златанов – Градоборски започнал и самиот да си пишува музички творби, во коишто ќе можат да дојдат до израз необично големиот дијапазон на неговиот глас и убавите тонови во високиот регистар. Но, набргу увидел дека за тоа му се потребни пошироки теоретски знаења, како и познавање на основите на композирањето. Според некои податоци, своето музичко образование Димитар Златанов ќе го продолжи во Цариград, најголемиот центар на источното црквено пеене. Според Олимпија Н. Толика, грчка писателка и византолог, Димитриос Вулгаракис (името под коешто е познат Димитар Златанов – Градоборски во грчката историографија и во источната црквена музика) бил ученик на тројцата учители – Хрисант, Григориј и Хурмузиј, творците на новиот систем на источното црквено пеене. Поаѓајќи од овој податок, може да се заклучи дека Вулгаракис (Димитар Златанов) источно црквено пеене учел во Патријаршиското училиште во Цариград, во периодот помеѓу 1815 година, кога е формирано, и 1821 година, кога, заради востанието во Грција против турското ropство, прекинало со работа.

Г Р А Д О

Во ова училиште, коешто било најпрестижно во целиот источен православен свет, Вулгаракис музичка теорија учел кај Хрисант, а практиката на источното црковно пеење ја восовршувал кај Григориј и Хурмузиј.

По кој пат продолжил животот на Димитриос Вулгаракис (Градоборски) по завршувањето на Патријаршиското училиште во Цариград?

Може само да се претпостави, секако, дека младиот псалт со дооформени музички студии кај тројцата учители, Хрисант, Григориј и Хурмузиј, имал храброст и одважност да го избере маестралниот пат, кој водел до најголемите метрополи на црковната уметност од византиската традиција. Еден од центрите за којшто ќе остане сврзан во текот на целиот свој живот е Солун. Како што ќе покажат подоцнежните настани, од овој град, Димитриос Вулгаракис, со своите музички предрасполозиции и со одличното образование, ќе се издигне меѓу најголемите творци и исполнители на источно-православното пеење во XIX век.

Постои едно предание, според кое, кога славата на Димитар Златанов (Вулгаракис) се раширила низ целата Отоманска Империја, Смирненскиот протопсалт дошол во Солун за да го слушне. Откако ги проследил воскресната Вечерна, Утрената и Божествената Литургија, тој му предложил на Вулгаракис (Градоборски) на негов тршок заедно да заминат за Смирна, за да се натпреварува во тамошната катедрална црква со други истакнати псалти. Градоборски го прифатил овој предизвик. Кога пристигнале во Смирна, катедралната црква не можела да го собере сиот народ којшто дошол да го слушне славниот псалт. Воодушевените слушатели останале без здив од звучноста и од пријатната боја на неговиот глас, како и од необично високите тонови, какви што ниту еден од другите пејачи не можел да испее. Димитар Златанов пеел и во други смирненски цркви, насекаде жнеејќи само успеси, заради што бил и богато даруван.

Но, преданието за славниот псалт од Градобор не завршува тука: од Смирна Вулгаракис и смирненскиот протопсалт заедно заминале за Атина, за да го покаже и таму своето мајсторство. Според преданието, во овој град живеела некоја жена, којашто се прославила со своите убави изведби на црковни песнопенија. За да се покажат гласовните квалитети и неверојатно високите тонови со коишто располагал Димитар Златанов – Градоборски, бил организиран натпревар со атинската певица.

БОРОРСКИ И

Заради напрегането да достигне некои дури и за него многу високи тонови, дошло до излевање крв од грлото на големиот псалт. Но, овој непријатен случај не оставил последици врз кариерата на Вулгаракис. По кусо лекување, гласот наполно му се возобновил и на радост на многубројните љубители на убавото црковно пеене славниот протопсалт можел повторно да застане на црковната певница.³⁶

Во недостаток на поверодостојни податоци за животот и за музичката дејност, ова предание за славниот Вулгаракис мошне често се среќава во писанијата за него и секогаш со понекои нови детали, а неретко и во различни варијанти (М. Богоев) Но, сите тие написи имаат нешто заедничко: говорат за голем протопсалт со феноменални гласовни можности, со распон на гласот од цели три октави, за ненадминат пеач чијашто слава се пренесла низ целата Империја итн. Од сево ова може да се заклучи дека Градоборски навистина бил голем протопсалт, којшто со своето слаткогласно пеене ги воодушевувал православните верници во голем број храмови на поширокиот балкански простор.

Солунската пеачка школа

Процесот на враќањето на словенскиот јазик во црковната богослужба најдобро е видлив преку животот и музичката дејност на Димитар Златанов – Градоборски. Минувајќи и самиот низ процесот на националното осознавање и чувствувајќи го отпорот во народот спрема грчкиот јазик во словенските цркви и училиштата, како и спрема долготрајното духовно ропство и асимилаторската политика на Цариградската патријаршија, во периодот меѓу 1840 и 1860 година, кога се наоѓал во зенитот на славата, Градоборски застанал на страната на Преродбата и својата музичка дејност ја продолжил и на словенски јазик.

Со цел да го поттикне и забрза овој процес на враќање на црковнословенскиот јазик во богослужбата, тој започнал да ги преведува на словенски јазик своите многубројни црковни творби, отпорано создадени на грчки јазик.

Г Р А Д О

За истата цел, тој собрал околу себе млади црковни пеачи од словенско потекло и започнал да ги учи источно-православно пеење на словенски јазик. Со тоа се поставени темелите на Солунската пеачка школа, од којашто ќе произлезат бројни одлично подготвени псалти.

Еден од учениците на Градоборски е Христо поп Митрев, долгогодишен псалт на старата црква во Гуменце, којшто прв започнал да ги пее неговите композиции во превод на црковнословенски јазик. Подоцна на Х. поп Митрев му се придружија и некои други ученици на Градоборски, кои продолжија да ги преведуват и исполнуваат творбите на својот омилен учител. Во врска со овие активности се споменуваат и браќата Петар и Иван Димитрови од солунското село Зерово, долгогодишни псалти во катедралната црква на Св. Недела во Софија (П. Динев).

Меѓу учениците на Градоборски од грчка провениенција се споменуваат Димитриос Пападопулос, роден во Солун, којшто е познат по тоа што меѓу првите во Грција напишал црковни композиции со европска нотација и Теохарис Христ. Јеројанис, познат како Лекар од Атина, инаку, голем противник на воведувањето на

европската музика во атинските цркви.

Во зборникот на Градоборски *Прирачник за псалт* Јеројанис е застапен со три композиции. Поп Петар Димитров од селото Зерово се споменува и како бивш грчки свештеник во Сер, којшто во периодот непосредно по формирањето на Егзархијата, станал централна фигура во преродбенските процеси на Солунската општина (И. Снегаров). Без оглед на тоа дали станува збор за истата личност којашто погоре е спомената како ученик на Димитар Златанов-Градоборски во врска со овој поп Петар, бугарскиот византолог Иван Снегаров во својата книга *Солун во бугарската духовна култура* од 1937 г. го споменува и солунскиот протопсалт Димитриј „Бугарски“. Имено, по повод прославата на денот на Св. Кирил и Методиј, на 11 мај 1873 година во Солун, двајцата заедно пееле Утрена на словенски јазик, а црковните сидови одекнувале од нивното неповторливо пеење. Нема сомнение дека Солунскиот протопсалт којшто го спомнува Снегаров е Димитар Златанов – Градоборски. Засега, тоа е првата информација во една словенска книга за неговата музичка дејност.

Б О Р С К И

Некогашните ученици на Градоборски: Христо поп Митрев, браќата Петар и Иван Димитрови и редица други, на прагот на 70-тите години се веќе главни носители на преродбенските активности во Солун, Гуменце и во други градови од егејскиот дел на Македонија. Од ова може да се заклучи дека Димитар Златанов-Градоборски на своите ученици не им го пренесувал само музичкото знаење и вештината на псалтикиското пеене, туку ги поттикнувал и национално да се осознаат.

Музичкото творештво на словенски јазик

За музичкото творештво на Градоборски, коешто самиот тој и неговите ученици го преведувале од грчки на црковнословенски јазик, нема сознанија дека било печатено. Најверојатно тоа се пренесувало од една генерација псалти на друга по пат на разни преписи, најчесто и без ознака за името на авторот или на преведувачот. Не е исклучено некои од овие ракописи сè уште да се наоѓаат кај потомците на некогашните црковни пеачи.

Во прилог на ова говори пронајдената композиција *О тебе радуетсја* на VIII глас од Синесиј Ивирит (грчки псалт и композитор од XVIII-XIX век), во Стојаково, напишана на празните страници на крајот од зборникот *Литургија на Калистрат Зографски и на монасите на светогорскиот манастир Зограф* (печатен во Солун, во 1905 година). Оваа антологиска композиција на Синесиј Ивирит е запишана на овој начин веројатно заради недостиг од хартија, а можеби и за да биде сочувана меѓу кориците на оваа псалтикија и секогаш да се има при рака. На почетокот е запишано дека творбата од грчки на словенски јазик е преведена од Димитар Златанов-Градоборски. Во овој препис има одредени музичко-ортографски недоследности, коишто веројатно настанале при честото препишување на творбата од страна на псалтите, но и некои несовпаѓања на музичките со текстуалните акценти, коешто би можело

Г Р А Д О

да биде последица од сè уште недоволното познавање на црковно-словенскиот јазик од страна на Градоборски. Но ова откритие е од извонредна важност, бидејќи ја потврдува тезата дека Димитар Златанов своите творби, како и оние од другите автори, ги преведувал и пеел на словенски јазик.

До пред 25 години единствената позната творба на Димитар Златанов-Градоборски беше *Достојно ест* на осми глас, којашто се наоѓа во зборникот *Литургија* од споменатата антологија на Калистрат

Зографски. Во ракописниот *Псалтикиски воскресник* на Васил Иванов Бојациев (1876–1950) од Кратово, којшто е обелоденет во 1978 година, (Михаило Георгиевски, *Македонска музика*) се наоѓаат уште две композиции на Димитар Златанов-Градоборски: *Велико славословие* на шесто-седми глас и *Утрена евангелска стихира* на први глас (Васил И. Бојациев, *Псалтикиниот воскресник*).

Не е познато дали композицијата *Велико славословие* на први глас од Димитар Златанов-Градоборски првобитно е напишана на грчки јазик, а потоа е преведена од нејзиниот автор на црковнословенски, или пак тоа го направил самиот Васил Иванов Бојациев. Истата дилема стои и пред втората твора на Димитар Златанов, *Утрена евангелска стихира* на први глас, којашто се наоѓа во *Псалтикискиот воскресник* на Бојациев. Нема никакви укажувања каде и во каква верзија ги нашол овие композиции на Димитар Златанов-Градоборски.

Со неодамнешното пронаоѓање на еден оштетен и нецелосен печатен зборник на Димитар Златанов-Градоборски, во којшто се наоѓаат повеќе десетици негови композиции на грчки јазик и адаптирани и толкувани творби од други автори (Βουλαρακις Δημητριος, Ευκολιον, Θεσσαλο-νικη, 1886) езотерично-романтичкото предание за ненадминатиот псалт се преточи во факт за неговото недвосмислено уметничко постоење.

Б О Р С К И

Музичкиот зборник

Со ова откритие се потврдија и претпоставките на бугарските и на македонските музиколози-византолози за обемот и карактерот на неговото творештво. Освен тоа, излегоа на виделина и околностите под коишто „Вулгаракис“ (Градоборски) исчезна од византиската црковна музика.

Потрагата по зборникот на Димитар Златанов-Градоборски започна

со откривањето на двете кратки информации во книгите на веќе спомнатите грчки византолози Антониос Е. Алигизакис и Георгиос И. Хазитеодорос, според кои, зборникот на „Вулгаракис“ (Градоборски) носи наслов „Прирачник за псалт“ (Εγχειρίδιον ψαλμῶν) и дека содржи редослед на црковната служба преку целата година: за Вечерна, Утрена и Литургија. Првото издание на „Прирачникот за псалт“ е финансирано од Н. Викопулос и компанија. Според овие два извори, зборникот е печатен со одобрение на Советот за просвета, во печатницата Македонија, во Солун, во 1886 година.

Во својот труд, Хазитеодорос го иенесува и податокот дека во зборникот се собрани дотогаш необјавени композиции од Димитриос Вулгаракис (Градоборски). Тој дава и краток опис на главните делови на Прирачникот за псалт, според кој книгата има 798 музички страници и триесетина што содржат разни текстуални прилози. На почетокот има посвета на тогашниот Митрополит на Солун, владиката Григориос Калидис и предговор. Од страна I до I96 се наоѓаат напевите за Вечерната, од I97 – 488 за Утрената и од 489 – 792 е редоследот на Литургијата. На крајот од зборникот, од страната 805 – 820 се наоѓа и списокот на претплатници и приложници.

Во забелешката којашто Хаситеодорос ја дава на крајот од оваа информација стои дека зборникот на Вулгаракис не бил одобрен од Цариградската Патријаршија. По тој повод на Солунскиот митрополит Григориос Калидис му било наложено да преземе сè што е неопходно за отстранување на книгата, односно за спречување на нејзината употреба во црквите и училиштата (Χατζηθεοδωρου, Ι. Γεωργιος, Βιβλιογραφια, 177-178). На владиката Калидис ова, секако, не му се допаднало, бидејќи својот зборник Вулгаракис му го посветил нему, како на човек којшто искрено го сака и заштитува источното црковно пеене (Σομαλης, Μ. Παναγιωτης, Δημητριος Βουλγαρακης).

Антониос Ε. Αλιγизακις, ги потврдува податоците за забраната на „Прирачникот за псалт“, како и тоа дека тој содржи многубројни творби од Димитриос Вулгаракис. Како причина за забраната на овој црковно-музички зборник од страна на Патријаршијата, Αλιγизακις го наведува карактерот на тие композиции: некогаш европски, некогаш во стилот на арапско-персиските маками (на семантички план *макам* кореспондира со глас од источното црковно пеене и со хармонија и тонос како кај Старите Грци), како што го претставува и самиот Вулгаракис (Αλιγизακις, Ε. Αντωνιος, Μελοδηματα).

Овие информации од книгите на Αλιγизακις и Хаситеодорос се извонредно важни, бидејќи содржат податоци за животот и музичката дејност на Димитар Златанов-Градоборски. Освен податокот дека е забранет зборникот на Вулгаракис, Хаситеодорос го наведува и налогот којшто по тој повод му е даден на Солунскиот Митрополит од страна на Патријаршијата, а Αλιγизακις ги изнесува и причините за таа забрана. Очигледно е дека двајцата византолози користат заеднички извор (Παλαδοπουλος, Γ., Συμβολαι), но поаѓајќи од тоа дека нивните податоци се дополнуваат, не е исклучено тие да користат и други, дополнителни извори, коишто не ги наведуваат.

